

Małgorzata KOŁODZIEJCZAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-4275-0622

Prawne i pozaprawne czynniki warunkujące skuteczność prawa na przykładzie regulacji dotyczących noszenia maseczek – wybrane aspekty

„Życiem prawa nigdy nie była logika – było nim doświadczenie. Wyczuwalne potrzeby epoki, najważniejsze teorie moralne i polityczne, intuicje dotyczące polityki publicznej czy to jawne czy uświadomione [...] mają znacznie większy wpływ na reguły prawa niż logiczny syllogizm.”

(Holmes, 1881, s. 1)

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie prawnych i pozaprawnych czynników warunkujących skuteczność funkcjonowania normy prawnej. Przedmiotem analizy jest prawny obowiązek noszenia maseczek medycznych, czyli nakaz zakrywania ust i nosa w miejscach publicznych. Nakaz ten obowiązywał w Polsce w czasie pandemii COVID-19 od 10 października 2020 do 28 marca 2022 roku i wzbudzał wśród społeczeństwa wiele kontrowersji. Polacy przyjmowali wobec tego obowiązku rozmaite strategie i postawy społeczne, co zrodziło potrzebę odpowiedzi na pytanie jakie przesłanki leżały u podstaw przyjmowania poszczególnych strategii społecznych i w jaki sposób postawy te wpływały na skuteczność analizowanej normy prawnej. Przeprowadzone badania jakościowe w formie wywiadów pogłębionych, uzupełnione badaniami ilościowymi CBOS, pozwoliły wysnuć wniosków, że różnice w przyjmowanych postawach wynikały z różnej hierarchii wyznawanych wartości, odmiennego rozumienia kwestii ochrony zdrowia publicznego, różnej interpretacji pojęcia „dobra wspólnego” i „interesu indywidualnego”, stosunku do rządzących oraz państwa jako instytucji, wreszcie – różnej wrażliwości na presję otoczenia społecznego. Okazało się również, że różne postawy wobec noszenia maseczek oddziaływały na odmiennie wymiary skuteczności prawa, to znaczy inne były skorelowane ze skutecznością proceduralną, inne ze skutecznością faktyczną normy.

Słowa kluczowe: koronawirus, COVID-19, maseczki, skuteczność prawa, polityka prawa, kultura prawna społeczeństwa

Wprowadzenie

Zagadnienie skuteczności prawa jako dyrektywy polityki prawa, chociaż obecne w naukowej debacie już od czasu Leona Petrażeckiego (Petrażecki, 2002; Petrażecki, 1959) oraz jego późniejszych równie oryginalnych kontynuatorów i polemistów (Borucka-Arctowa, 1967; Brożek, 2021; Brożek, 2015), nadal uchodzi za problem bardziej „akademicki”, niż znajdujący przełożenie na aktualną praktykę polityczno-prawną. Wynika to w znacznej mierze z tendencji do zmiany sposobu pojmowania w naukach prawnych samej skuteczności (Kunysz, 2014, s. 67–93; Izdebski, 2010, s. 249–255), co nastąpiło na skutek rosnącego znaczenia zwolenników „uniwersalizmu regulacyj-

nego prawa”, traktującego prawo jako szczególne dobrodziejstwo, gwarantujące rozwój systemu społecznego (Patecki, 2003, s.161). Dominacja tego stanowiska wynika z przenikania do nauk prawnych rozmaitych „wyobrażeń zewnętrznych” (Turska, 2010, s. 62–63), w szczególności sposobu myślenia o skuteczności prawa przez samego prawodawcę. W pozaprawnych naukach stosowanych „skuteczność – jak zauważa Anna Turska – jest wartością zdobywaną przez określone działania [...], a więc wartością, do której się aspiruje. W naukach prawnych natomiast skuteczność jest aksjomatycznie założona, czyli uznaje się prawo za skuteczne niejako *per se*. Jednoznacznym wyrazem takiego aksjomatu jest wiara w omnipotencję prawa. Wiara ta niweluje refleksje o skuteczności prawa, jeśli bowiem jest ono skuteczne *per se*, nie ma potrzeby jakichkolwiek działań, szczególnie w zakresie zewnętrznego diagnozowania, tworzenia i stosowania prawa” (Turska, 2010, s. 62–63).

Ta druga perspektywa rozumienia skuteczności prawa jest niewskazana po dwakroć. Po pierwsze, okazuje się niepełna i deformująca (*ergo*: wadliwa) w sytuacji, gdy jest przyjmowana przez prawodawcę, ponieważ skłania go do traktowania adresata normy w kategoriach biernego (pozbawionego woli i refleksji) wykonawcy ustaleń omnipotentnego nadawcy normy. Po drugie, optyka ta jest również ryzykowna badawczo, gdyż prowadzi do powstania osobliwej „ślepej plamki poznawczej”, wykluczającej z horyzontu eksplanacyjnego cały złożony obszar reakcji adresata normy, m.in. kwestie znajomości treści normy, sposobu i formy jej realizacji, wreszcie zgodności treści z wyznawanymi przez adresata wartościami i opartymi na nich przekonaniach (Świda-Ziemba, 2009, s. 21–30).

Z tych też powodów celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czynników warunkujących skuteczność prawa w poszerzonej zakresowo perspektywie, uwzględniającej relacje pomiędzy celami prawodawcy a celami i założeniami adresata normy. Przyjmuje się bowiem, że warunkiem wprowadzenia skutecznego prawa, czyli takiego, które realizuje w dostatecznie wysokim stopniu cele prawodawcy musi być jego stabilne osadzenie w strukturze aksjologicznej, poznawczej i behawioralnej adresata normy – obywatela, do którego ten system normatywny jest kierowany. Chodzi więc nie o rewizję dotychczasowej optyki badawczej, ile o jej specyficzną „restytucję” rozumianą jako powrót do fundamentów teoretycznych wypracowanych na długo przed „zainfekowaniem” perspektywy badawczej wspomnianą „wiarą w omnipotencję prawa”. Zabieg ten wydaje się uzasadniony o tyle, że podwaliny teoretyczne wypracowane przez Leona Petrażeczkiego i kontynuatorów jego myśli zostały współcześnie w znacznym stopniu pozytywnie zweryfikowane dzięki dorobkowi nauk kognitywnych (Brożek, 2021, s. 77–128) i właśnie w tej części zostaną wykorzystane w niniejszym artykule.

Przedmiotem badań, analizowanym w przedstawionych poniżej ramach teoretycznych jest norma prawna, która pojawiła się w polskim systemie prawnym wraz z wybuchem pandemii COVID-19 w Polsce w 2020 roku i była określana w dyskursie publicznym jako „nakaz noszenia maseczek” (Starzewski, 2020). W obiegu prawnym pierwotnie norma ta została wprowadzona rozporządzeniami¹ i na początku funkcjono-

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 19.04. 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 697 ze zm.; Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 1758 ze zm.

wała jako „obowiązek zakrywania, przy pomocy części odzieży, maski albo maseczki, ust i nosa podczas przebywania poza adresem miejsca zamieszkania lub stałego pobytu”, a następnie na mocy ustawy² zyskała nowe brzmienie jako „nakaz zakrywania ust i nosa, w określonych okolicznościach, miejscach i obiektach oraz na określonych obszarach wraz ze sposobem realizacji tego nakazu”³. Jakkolwiek realizacja tej normy wiązała się z szeregiem problemów wnikliwie opisanych już w literaturze naukowej (Pecyna, 2020, s. 23–37; Florczak-Wątor, 2020, s. 5–22; Trociuk, 2021, s. 41–50), w niniejszym artykule uwaga zostanie skoncentrowana przede wszystkim na odpowiedzi na pytanie o to jakie czynniki – zarówno po stronie nadawcy normy, jak i jej adresata – implikowały rozmaite postawy społeczne wobec interesującego nas nakazu, *ergo*: co wpływało na skuteczności wprowadzanej normy. Zakłada się przy tym, że postawa podmiotu wobec prawa (*ergo*: konkretnej normy) jest jedną z odmian przyjmowanej przez niego postawy społecznej, na którą składają się trzy podstawowe komponenty: poznawczy, behawioralny oraz afektywno-oceniający (Borucka-Arctowa, 1982, s. 32 i n.).

Szukając odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono w oparciu o procedurę sondażu pogłębionego⁴ badania empiryczne typu IDI⁵, które skonfrontowano – w zakresie i formie zgodnej z zasadami triangulacji metodologicznej (Denzin, Lincoln, 2009, s. 19–57; Nowak, 1985, s. 152–181) – z wynikami ogólnopolskich badań ilościowych przeprowadzanych w tej sprawie przez CBOS (Cybulska, Pankowski, 2020). Natomiast do interpretacji samej przedmiotowej normy prawnej zastosowano – zgodnie z założeniami poznańskiej szkoły prawa – przede wszystkim wykładnię derywacyjną (Zieliński, 1998, s. 5–20; Wronkowska, Ziemiński, 1997, s. 122–197), uzupełnioną o wykładnię semantyczną (Wróblewski, 1988, s. 128 i n.).

Ramy klasyfikacyjne – typologia skuteczności prawa

Doktryna prawa – jak zauważa Małgorzata Ewa Stefaniuk – „wyróżnia szereg rodzajów skuteczności prawa, przy czym analiza przeprowadzanych podziałów pozwala wysnuć wniosek, iż istnieje pewna, choć niezupełna terminologiczna *communis opinio*

² Ustawa z 28.10.2020 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19, Dz. U. poz. 2112 ze zm.

³ Art. 15 pkt 2 lit. c z ustawy z 28.10.2020 o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19, Dz. U. poz. 2112 ze zm.

⁴ „Procedura sondażu pogłębionego – jak wyjaśnia R. Miński – jest strategią badawczą, w której najpierw otrzymywane są dane statystyczne, skwantyfikowane, pozwalające na możliwie szeroki i syntetyczny opis badanej zbiorowości, a w drugim etapie uzyskiwane są dane jakościowe – umożliwiające wnikliwą interpretację otrzymanych rozkładów i zależności statystycznych”. W tym kontekście wywiad pogłębiiony nie jest samodzielną techniką badawczą, lecz elementem określonej sekwencji badawczej, służącej pretriangulacji danych (Miński, 2017, s. 36).

⁵ Badania te polegały na przeprowadzeniu indywidualnych wywiadów pogłębiionych (IDI) w oparciu o założony scenariusz z 32 mieszkańcami Poznania w okresie od 1.06.2022 do 31.12.2022 roku. Scenariusz uwzględniał pytania o takie kwestie, jak: indywidualne postawy przyjmowane względem nakazów prawnych dotyczących noszenia maseczek, motywacje warunkujące indywidualne postawy, ocena zasadności wprowadzonych nakazów, sposób pojmowania kategorii „bezpieczeństwo zdrowotne” i „dobro wspólne”, stosunek do zmian legislacyjnych, ocena celowości wprowadzanych rozwiązań, stosunek do penalizacji normy dotyczącej noszenia maseczek.

w zakresie tego zagadnienia” (Stefaniuk, 2011, s. 58). Za istotny element składowy owej zgody uznaje się typologię Jerzego Wróblewskiego, w której – posługując się kryterium celów prawa⁶ – badacz wyróżnił skuteczność finalistyczną, behawioralną, psychologiczną i społeczno-wychowawczą (Wróblewski, 1980, s. 10–14). Uniwersalny walor eksplanacyjny tej koncepcji w połączeniu z jej potencjałem adaptacyjnym (podatnością na modyfikacje badawcze) sprawia, że jest ona trwale obecna w rozważaniach współczesnych autorów podejmujących problematykę skuteczności prawa (Zdziennicki, 2010, s. 15–19; Stefaniuk, 2011, s. 56 i n.). Krzysztof Rączka proponuje rozpatrywanie jej w szerszej, nadrzędnej ramie, która pozwala na wyróżnienie skuteczności prawnej (proceduralnej) normy oraz skuteczności faktycznej (materialnej) normy i do tego drugiego typu skuteczności odnosi on szczegółowo dystynkcję J. Wróblewskiego (Rączka, 2010, s. 13).

Skuteczność prawna (proceduralna) normy odnosi się do wymiaru porządku prawnego, to znaczy do skutków, jakie dana norma wywołuje w strukturze obowiązującego systemu prawnego. Jest to nawiązanie do dystynkcji zaproponowanej przez Sławomirę Wronkowską, która ten typ skuteczności prawa (wymienianej obok skuteczności realnej i motywacyjnej) określa jako formalną skuteczność prawa i przypisuje jej znaczenie rudymenitarne (Wronkowska, 2001, s. 42 i n.).

W wymiarze realnego porządku społeczno-politycznego, do którego odnosi się parametr skuteczności faktycznej (materialnej) normy J. Wróblewski jako pierwszą wyróżnił faktyczną skuteczność finalistyczną. Zakłada ona wypracowanie pożądanego przez prawodawcę stanu rzeczy („finalny” cel normy), to znaczy implementowanie w struktury rzeczywistości społecznej rozwiązań, którym dana norma służyła. „Skuteczność finalistyczna prawa polega na tym, że zostaje osiągnięty cel pośredni prawa, to jest określony stan rzeczy, będący rezultatem realizacji celu bezpośredniego [zachowania określonego normą – M.K.]. Ten stan rzeczy – dodaje autor – nie obejmuje kształtowania postaw, lecz jedynie »zewnętrzne« konsekwencje przestrzegania prawa” (Wróblewski, 1980, s. 12).

Owo „wytworzenie określonych postaw adresata norm prawnych lub również innych osób” (Wróblewski, 1980, s. 12) J. Wróblewski traktuje jako odrębny, szerszy cel funkcjonowania normy, pozwalający wyróżnić drugi typ skuteczności prawa – faktyczną skuteczność społeczno-wychowawczą. Odnosi się ona do rezultatu, jakim byłoby kreowanie orientacji legalistycznej – utrwalanie w świadomości (jednostkowej i zbiorowej) motywacji do przestrzegania prawa *per se*. Rezultat ten – okreśmy umownie celem socjalizacyjnym – nie jest najczęściej zakładany *explicite* przez nadawcę normy, lecz jest implementowany przy okazji realizacji celu finalnego.

Faktyczna skuteczność behawioralna odnosi się z kolei do realizacji celu bezpośredniego zakładanego przez prawodawcę, czyli zachowania adresata zgodnego z normą. Badacz wskazuje na dwie odmiany skuteczności behawioralnej: skuteczność beha-

⁶ J. Wróblewski rozwija to kryterium następująco: „System prawa składa się z reguł, które są traktowane jako rezultat decyzji prawodawczych. Decyzje te są traktowane jako racjonalne: prawodawca chce zrealizować przyjęty przez siebie cel, opierając się na posiadanej wiedzy oraz na przyjętych założeniach aksjologicznych dotyczących hierarchizacji celów i wyboru środków prawnych spośród tych, jakie potencjalnie znajdują się w jego dyspozycji. Jednym z kryteriów racjonalności decyzji prawodawczych jest właśnie skuteczność prawa rozumiana jako zgodne z regułami zachowanie ich adresatów” (Wróblewski, 1980, s. 4). Takie pojmowanie celu prawa nawiązuje bezpośrednio do – wypracowanej przez J. Wróblewskiego – szerszej zakresowo koncepcji wykładni prawa (Wróblewski, 1988).

wioralną materialną oraz skuteczność behawioralną proceduralną. Z typem pierwszym mamy do czynienia wówczas, gdy „norma prawna wskazuje jak adresat powinien się zachować w określonych warunkach niezależnie od celu, jaki sobie stawia” (Wróblewski, 1980, s. 11), natomiast z typem drugim, gdy „normy prawne wskazują jak powinien zachować się adresat, jeżeli chce osiągnąć jakiś cel, lecz nie nakazują ani nie zakazują jego realizacji” (Wróblewski, 1980, s. 11).

Warunkiem koniecznym realizacji faktycznej skuteczności behawioralnej normy jest faktyczna skuteczność psychologiczna, przejawiająca się – w koncepcji J. Wróblewskiego – indukowaniem „przeżyć adresata”. Autor zakłada, że każda reakcja mentalna podmiotu na informację o obowiązującej normie prawnej winna być rozpatrywana w kategoriach efektywności psychologicznej. Zatem skuteczność psychologiczna normy może przybrać dwojakiego rodzaju formę: wynikać z oddziaływania mentalnego, które skłania adresata do zachowania zgodnego z normą bądź wynikać z przeżyć, które do zachowania zgodnego z normą nie prowadzą.

Tak zarysowane ramy klasyfikacyjne okazują się funkcjonalne w kontekście analizy nakazu noszenia maseczek, gdyż umożliwiają nie tylko odróżnienie poszczególnych postaw przyjmowanych wobec interesującej nas normy przez polskich obywateli, ale przede wszystkim – poprzez potraktowanie tychże postaw jako szczególnych predyktorów – na wskazanie powodów i skutków, jakie te postawy generowały.

Postawy społeczne wobec nakazu noszenia maseczek

Norma nakazująca zakrywanie ust i nosa została wprowadzona przez prawodawcę w celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się w Polsce epidemii COVID-19. Zakładany przez prawodawcę cel, sprowadzający się do ochrony zdrowia publicznego, należy do katalogu wartości konstytucyjnych wymienionych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP i stanowi (wraz z bezpieczeństwem prawnym, porządkiem publicznym, ochroną środowiska, ochroną moralności publicznej oraz prawami i wolnościami innych osób) składową rudymentarne interesu publicznego⁷. Cel ten został sformułowany *explicite* zarówno w przestrzeni publicznej podczas oficjalnych, cyklicznych komunikatów formułowanych przez rządzących, jak i w przestrzeni prawnej⁸. Prawodawca założył, że takie ugruntowanie prakseologiczne normy, czyli powiązanie wzorca działania z zakładanymi rezultatami, jest czytelne dla odbiorcy normy, gdyż zostało wyłożone bezpośrednio w wymiarze normatywnym i społecznym, w tym komunikacyjnym (Rybka, Kołodziejczak, Świerkowska, Wiatrowski, Wrześniewska-Pietrzak, Wyszyński, Zagórska, 2021).

⁷ Taki sposób rozumienia odnajdziemy w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, który w jednym z wyroków głosi: „Choć Konstytucja posługuje się pojęciem »interesu publicznego« (art. 22), to przy redagowaniu art. 31 ust. 3 Konstytucji, za właściwe uznano »rozpisanie« ogólnej kategorii interesu publicznego na sześć kategorii (interesów) o bardziej szczegółowym charakterze” Wyrok TK z 21 czerwca 2005 r. (P 25/02), OTK-A 2005/6, s. 65 (Wilczyńska, 2009, s. 50).

⁸ W rozporządzeniach Ministra Zdrowia oraz w rozporządzeniach Rady Ministrów mowa ogólnie o „stanie epidemii”, natomiast po raz pierwszy w polskim systemie prawnym *explicite* cel ten zostaje wyłożony w ustawie z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz. U. 2020, poz. 1842, ze zm.

Jakkolwiek cel ten mógł wydawać się oczywisty zarówno dla nadawcy, jak i adresata normy, to o jego realizacji nie przesądzała ani klarowność sformułowania, ani częstotliwość przypominania o nim. O stopniu faktycznej skuteczności normatywnej nakazu noszenia maseczek w pierwszej kolejności decydowało ściśle powiązanie w świadomości adresata normy tak konkretyzowanego interesu publicznego z nadrzędną zasadą konstytucyjną „dobra wspólnego”⁹. Obywatele bowiem posiadali na ogół świadomość (Maj, Skarżyńska, 2020, s. 5 i n.; Pankowski, 2020, s. 7; Cybulska, Pankowski, 2020, s. 6–8), że kondycja zdrowotna społeczeństwa, w szczególności w stanie zagrożenia epidemicznego, jest wartością istotną (dodatkowo zbieżną z ich indywidualnym interesem), jednak wartość tę interpretowali i klasyfikowali w dwojaki sposób: bądź to w kategoriach dobra publicznego, bądź dobra wspólnego. Różnicę pomiędzy tymi kategoriami wyłożyli W. Sokolewicz i M. Zubik w komentarzu do art. 1 Konstytucji RP pisząc, że „w wyrażeniu dobro wspólne podkreśla się ze szczególną mocą uczestnictwo wspólnoty (wszystkich) nie tylko w korzystaniu z takiego dobra [...], ale również w kreowaniu go i przyjęciu za nie odpowiedzialności, podczas gdy w wyrażeniu dobro publiczne akcentuje się jego powszechną dostępność dla jakiejś anonimowej zbiorowości” (Sokolewicz, Zubik, 2016, s. 63).

Jak wskazują badania jakościowe¹⁰ i ilościowe CBOS (Cybulska, Pankowski, 2020, s. 2 i n.; Maj, Skarżyńska, 2020, s. 2 i n.; Pankowski, 2020, s. 2) rozumienie dobra wspólnego i postrzeganie nakazu zakrywania ust i nosa w kategoriach dobra wspólnego charakteryzowało osoby przyjmujące postawę „maseczkowego solidaryzmu” albo – w nawiązaniu do typologii postaw Roberta Mertona (Merton, 2002, s. 60–69) – konformizmu. Postawa ta była pozytywnie skorelowana (na poziomie realnego porządku społeczno-politycznego) z faktyczną skutecznością normatywną zarówno finalistyczną, jak i behawioralną. Pozwalała ona bowiem nie tylko na implementowanie w przestrzeni publicznej pożądanego zachowania, ale również sprzyjała wypracowywaniu celu, któremu to zachowanie miało służyć, to znaczy przerwaniu transmisji wirusa. Istotnym komponentem tej postawy była gotowość do działań solidarnych, czyli poświęcenia interesu własnego dla interesu zbiorowości (Garlicki, 2000, s. 80). Obywatel – przekonany o tym, że o skuteczności przesądzają jedynie działania wspólne – godził się ponosić niezbędne koszty jednostkowe po to, aby korzyści w pierwszej kolejności mogła odnieść zbiorowość. Maseczka bowiem, której noszenie związane było z większym lub mniejszym dyskomfortem, chroniła bardziej osoby znajdujące się w otoczeniu, niż samego noszącego.

⁹ Pomijając spory – toczące się równolegle na gruncie nauk prawnych i społecznych – dotyczące koncepcji „dobra wspólnego” badacze wskazują najczęściej, że treścią nadrzędnej zasady konstytucyjnej dobra wspólnego są rudymentalne wartości, które spełniają następujące warunki: 1) dotyczą fundamentalnych potrzeb zbiorowości, dlatego są konkretyzowane w postaci katalogu interesów publicznych; 2) każdy członek zbiorowości ma dostęp do tego dobra na równych zasadach, a korzystanie z tego prawa odbywa się bezkolizyjnie (nie powoduje ograniczenia w dostępie dla innych osób); 3) realizacja dobra wspólnego jest ściśle uzależniona od działań członków zbiorowości; wreszcie: 4) działania te (ich treść, zakres i umocowanie normatywne) są koordynowane w sposób bardziej lub mniej bezpośredni przez państwo (Woźniak, 2017, s. 152 i n.; Sokolewicz, Zubik, 2016, s. 63).

¹⁰ „Myśmy się temu »pomorowi« nie dali, bo ludzie u nas rozumieli, że trzeba to razem zwalczyć. Jeden drugiemu pomagał; jak chory, to mu sąsiad zakupy zrobił, pod próg podrzucił. W maseczkach my chodzili, nie odwiedzali się specjalnie. I jakoś żyjemy, dzięki Bogu” (Respondent A.K., wywiad nr 30).

Należy jednak podkreślić, że postawa „maseczkowego solidaryzmu” (konformizmu) była predyspozycją szczególnie labilną, powiązaną dodatkowo z poczuciem sprawiedliwości społecznej. W sytuacji, gdy indywidualne doświadczenia obywatela wskazywały na brak działań solidarnych, wśród części obywateli zachwianiu ulegało nie tylko przekonanie o skuteczności przyjętej postawy, ale również wiara w skuteczność solidarności społecznej. Nierzadki widok osób nieużywających maseczek w przestrzeni publicznej¹¹ sprawiał, że podmiot przestrzegający tej normy odbierał tę sytuację jako niesprawiedliwą, a swoje działania jako naiwne, co zwiększało skłonność do zmiany postawy, w tym do nieprzestrzegania normy¹². Wskazuje to na stosunkowo „płytkie” zakorzenienie analizowanej normy, gdyż zakrywanie ust i nosa jako wzorzec pożądanego zachowania nie było w świadomości tej grupy adresatów związane ściśle i bezwarunkowo z zakładanym celem, czyli zwalczaniem epidemii. W takich okolicznościach decyzję odnośnie (nie) przestrzegania normy podmiot podejmował w oparciu o inne, ważne i zinternalizowane przesłanki, dlatego pewna grupa osób przestrzegała nakazu jedynie z obawy przed sankcjami (Mertonowski oportunizm)¹³, inni z kolei skłonni byli zweryfikować swoje działania, a nawet przekonania o tym, że bezpieczeństwo zdrowotne jest powiązane z dobrem wspólnym.

Osoby, które postrzegały bezpieczeństwo zdrowotne w kategoriach interesu publicznego, a nie dobra wspólnego przyjmowały jeszcze inne strategie wobec obowiązku zakrywania ust i nosa. W ich przypadku, ochrona zdrowia obywateli interpretowana była przede wszystkim jako zadanie państwa – wartość, która jest przez stosowne organy kreowana, a następnie dystrybuowana do obywateli. Rola podmiotu jednostkowego ograniczała się – w tej perspektywie – do funkcji odbiorcy, a nie współodpowiedzialnego za generowanie stanu bezpieczeństwa, a normy regulujące zakrywanie ust i nosa w subiektywnej opinii adresata były przez niego klasyfikowane w pierwszej kolejności przez pryzmat bilansu indywidualnych kosztów i zysków wynikających z (nie)przestrzegania tego nakazu.

Z tego też powodu część obywateli (zob. Badora-Musiał, 2020, s. 157–161), która posługiwała się optyką wąsko pojętej racjonalności, przyjmowała postawę jawnego sprzeciwu (Mertonowskiego buntu) wobec nakazu noszenia maseczek¹⁴, przywołując

¹¹ O skali naruszeń analizowanej normy może świadczyć fakt, że tylko w okresie od 16.04.2020 do 31.05.2020 r. Policja wobec osób łamiących nakaz noszenia maseczek zastosowała: 39 885 razy pouczenie lub inne środki oddziaływania wychowawczego przewidziane przez Kodeks wykroczeń, 13 030 grzywny w drodze mandatu karnego, a 4898 razy skierowała wnioski o ukaranie do sądu (Pieniążek-Osińska, 2020).

¹² „Pełno ludzi w sklepie, jest sobota, wiadomo. Ledwo dycham w tej maseczce, mam mroczki przed oczyma. [...] Rozglądam się wokół, a koło mnie sami uśmiechnięci. Uśmiechnięci, rozumie Pani! Bo bez tych [...] maseczek. Jeszcze z dwie osoby widziałem, co miały na ustach założone tylko. No i kasjerka, wiadomo. A cała reszta zadowolona z siebie. No to ja też od tamtego czasu jestem tak samo zadowolony z siebie”. (Respondent M.T., wywiad nr 21).

¹³ „U nas to dość często chodzili i sprawdzali. Nie wiem czy dawali mandaty, ale zaczepiać zaczepiali, jak ktoś jej [maseczki – M.K.] nie miał. Ja dla świętego spokoju mam, bo 500 zł to dużo pieniędzy i nie chcę płacić. [...] Można zaznaczyć, że ja wcale nie myślę, że to [noszenie maseczek – M.K.] coś daje”. (Respondent N.B., wywiad nr 9).

¹⁴ Z postawy tej zdawali sobie sprawę również rządzący, o czym świadczy wypowiedź ministra zdrowia Adama Niedzielskiego na konferencji prasowej poświęconej nowej strategii walki z wirusem 3.09.2020 r.: „Noszenie maseczki jest [...] pewnym aktem altruizmu, bo wiemy [...], że ona przede

przy tym różnego typu powody – osadzone w wymiarze formalnoprawnym bądź w wymiarze społecznym. W pierwszej kolejności (zarówno pod względem chronologii, jak i znaczenia przypisywanego danemu argumentowi) zwracano uwagę na brak należytej podstawy prawnej dla tego typu nakazów. Postawę wynikającą przede wszystkim z tego typu motywacji określić można jako „protest przeciwko niekonstytucyjnemu ograniczeniu praw i wolności jednostki”¹⁵. W tym przypadku poddawana w wątpliwość była kwestia prawnej (proceduralnej) skuteczności nakazu noszenia maseczek oraz negatywnych skutków, jakie wywołał on w strukturze obowiązującego systemu prawnego. Kwestia ta oraz postawa nią indukowana silnie (zwrotnie) oddziaływała na cały system prawny, dlatego stała się stosunkowo szybko przedmiotem analiz prawnych (Florczak-Wątor, 2020; Trociuk, 2021; Bosiek, 2021). Zwracano w nich uwagę na fakt, że Rada Ministrów wprowadzając stan epidemii w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 w sposób świadomy zrezygnowała z formalnego i przewidzianego w art. 232 Konstytucji RP stanu nadzwyczajnego, to jest stanu klęski żywiołowej. Uznając zwykły tryb funkcjonowania państwa i jego organów (zwykłe środki konstytucyjne – art. 228 ust. 1) za adekwatny do opanowania zagrożeń związanych z epidemią, Rada Ministrów nie mogła powoływać się na nadzwyczajne okoliczności uzasadniające szczególne rozwiązania prawne, tym bardziej nie mogła „tymi okolicznościami usprawiedliwiać ograniczeń praw człowieka czynionych w formie rozporządzeń” (Pecyna, 2020; Florczak-Wątor, 2020; Trociuk, 2021).

Problem braku należytej podstawy prawnej dla nakazu noszenia maseczek (w formie i zakresie wprowadzonym przez Radę Ministrów) poruszył Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar w wystąpieniu do Prezesa Rady Ministrów z 20.05.2020 r. (Wystąpienie RPO..., 2020). Obok przywołanych wyżej kwestii zwrócił on dodatkowo uwagę na fakt, że powszechny obowiązek zakrywania ust i nosa wykracza poza materię delegacji ustawowej (*ergo*: jest niekonstytucyjny), gdyż art. 46a i art. 46b pkt 1–6 i 8–12 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. wyraźnie przewiduje, że nakaz stosowania innych środków profilaktycznych i zabiegów może zostać nałożony wyłącznie na osoby chore i podejrzane o zachorowanie¹⁶. Powyższe uchybienie implikowało wspomnianą postawę protestu oraz miało wpływ na egzekwowanie tej normy również po nowelizacji przepisów i wprowadzeniu regulacji ustawowej¹⁷. Szerokim echem – wpływającym na późniejszą

wszystkim chroni innych. [...] Mam [...] świadomość, że jest pewien ruch antymaseczkowy w społeczeństwie, który kontestuje te wartości, i uważam, że jest to podejście nieracjonalne. Dlatego namawiam wszystkich [...], żeby maseczki nosić” (Cybulska, Pankowski, 2020, s. 8 i n.).

¹⁵ „Słyszała Pani o tych przepisach maseczkowych? Przecież to było nielegalne! Jak taki człowiek złapany [na niechodzeniu w maseczce – M.K.] dostał mandat, to szedł do sądu i sąd go uniewinnił. Sam bym tak zrobił, jakby mnie wtedy dorwali. Dla samej zasady!” (Respondent A.Z., wywiad nr 12).

¹⁶ Ustawa z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz. U. 2019, poz. 1239, z późn. zm.

¹⁷ 28.10.2020 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19, w której w art. 15 pkt 2 lit. c wprowadzono zmianę w art. 46b ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi polegającą na dodaniu w tym artykule punktu 13 w brzmieniu: „13) nakaz zakrywania ust i nosa, w określonych okolicznościach, miejscach i obiektach oraz na określonych obszarach, wraz ze sposobem realizacji tego nakazu.” (Ustawa z 28.10.2020 r.; Grabowska, 2023, s. 87).

linię orzeczniczą sądów powszechnych – odbiło się postanowienie Sądu Rejonowego w Kościanie (Postanowienie z dnia 3.06.2020) odmawiające wszczęcia postępowania w sprawie o nieszanowanie nakazu noszenia maseczek z powodu wykroczenia przez Radę Ministrów poza delegację ustawową (Grabowska, 2023, s. 87; Starzewski, 2020).

Ta odmiana jawnego sprzeciwu wobec nakazu noszenia maseczek była więc ujemnie skorelowana z prawną (proceduralną) skutecznością normy. Uchybienia formalne leżące u podstaw wprowadzenia tego obowiązku generowały postawę buntu, która to postawa wzmacniała nieskuteczność proceduralną poprzez wspomniane orzeczenia sądów powszechnych.

Z prawną (proceduralną) skutecznością normy odwrotnie skorelowana była również druga odmiana jawnego sprzeciwu, którą określić można – konsekwentnie w oparciu o perspektywę Mertonowską – jako postawę „quasi-anomijną”. Jak wynika z badań¹⁸, część obywateli nie przestrzegała obowiązku noszenia maseczek, gdyż poczuła się dezorientowana wprowadzanymi zmianami legislacyjnymi – ich treść, zakres i tempo było tak duże, że osoby te interpretowały tę sytuację jako stan chaosu prawnego. Obok wspomnianej labilności porządku prawnego¹⁹, poczucie zagubienia normatywnego potęgowały liczne komunikaty formułowane przez przedstawicieli rządu o zmiennej, nierzadko sprzecznej treści (Rybka, Kołodziejczak, Świerkowska, Wiatrowski, Wrzeźniewska-Pietrzak, Wyszyński, Zagórska, 2021), wygłaszane dodatkowo w bezprecedensowych okolicznościach rozprzestrzeniania się pandemii. Paradoks polegał więc na tym, że regulacje, które w zamyśle prawodawcy miały uspakajać i stabilizować sytuację społeczną (w tym zdrowotną) – w subiektywnym odbiorze części obywateli – same stały się źródłem niepokoju i dezorientacji.

Trzecia odmiana postawy jawnego sprzeciwu, którą – za Mertonem – określimy negatywizmem albo kontraformizmem (Sztompka, 2002, s. 284) odnosi się już nie do wymiaru porządku prawnego, lecz do realnego porządku społeczno-politycznego i była ujemnie skorelowana z faktyczną skutecznością behawioralną normy oraz z faktyczną skutecznością socjalizacyjną. W przypadku tej postawy norma ulega odrzuceniu z uwagi na krytyczny stosunek do źródła, natomiast sama treść normy nie była „osobno” analizowana przez adresata. U podłoża tego typu zachowania, czyli naruszania nakazu zakrywania ust i nosa w miejscach publicznych, leżał bardziej protest przeciwko rządzącym²⁰

¹⁸ W 12 wywiadach (na 32 przeprowadzone) można zidentyfikować postawę „quasi-anomijną”. Jej ilustracją jest następująca wypowiedź: „[...] Pogubiłem się w tym wszystkim. Skąd ja mam wiedzieć czy w sklepie mam nosić maseczkę czy nie, skoro co chwilę mówią co innego. W kościele część osób ma, ale większość nie. A w przychodni? Na wszelki wypadek zabieram, jakby mieli do mnie mieć pretensje. [...] Ale córkę wyzywam, jak do mnie przychodzi i opowiada, co według niej za przepisy obowiązują. Nikt już nie wie, jakie [przepisy dotyczące maseczek – M.K.] obowiązują”. (Respondent O.L., wywiad nr 3).

¹⁹ Labilność porządku prawnego była w tym przypadku wynikiem nie tylko nadmiaru i zmienności legislacyjnej (tzw. inflacji prawa), lecz również – powiązanych z nią i podnoszonych przez prawników – zaburzonych zakresów i zakłóceń semantycznych pomiędzy poszczególnymi normami, składającymi się na system prawa. Osoby reprezentujące postawę „quasi-anomijną” eksponowały w swoich wypowiedziach znaczenie tego pierwszego, „inflacyjnego” czynnika, natomiast na drugi czynnik – aberracje związane z deregulacją zakresów poszczególnych norm – *explicite* zwracali uwagę przede wszystkim badacze (Grabowska, 2023).

²⁰ W zależności od przyjętej przez rządzących strategii w sprawie zakrywania ust i nosa, opisywana postawa kontraformistyczna przybierać mogła w różnych państwach odmienną formę: w Polsce

(którym zarzucano brak wiarygodności i niekompetencję), niż kontestacja normy *per se*²¹. Skłaniało to „jednostkę w stronę bojkotowania wszelkich środków zaradczych mających ograniczyć rozprzestrzenianie się wirusa, a także do powstania przekonania, że pandemia jest sztucznie wykreowana przez określone grupy wpływu. Brak podporządkowania wobec reguł bezpieczeństwa, nakłanianie innych osób do ich bojkotu, *social shaming* wymierzany zarówno wobec grup przestrzegających, jak i nieprzestrzegających obostrzeń, to tylko niektóre przejawy tego zjawiska społecznego” (Pawińska, Zyzik, 2021, s. 12).

Powyższą postawę odróżnić należy od czwartej odmiany jawnego sprzeciwu, która w dyskursie publicznym nazywana była najczęściej „antyszczepionkową”, a my proponujemy definiować ją jako „maseczkowy nonkonformizm”. Podmiot przybierający tę postawę – w swojej subiektywnej ocenie – jest przekonany o szkodliwości wprowadzanych rozwiązań normatywnych (zarówno treści, jak i formy) i postanawia jawnie dać temu wyraz w przestrzeni publicznej. Przyjmuje on, że zakrywanie ust i nosa jest działaniem niebezpiecznym z punktu widzenia zdrowia publicznego i jednostkowego, wadliwym prawnie i szkodliwym społecznie, dlatego powinno się przeciwko temu nakazowi – jeśli jest taka możliwość – jawnie protestować²². Jaskrawą egzemplifikacją tego typu stanowiska w przestrzeni publicznej były działania posła Grzegorza Brauna, który ostentacyjnie naruszał nakaz podczas obrad Sejmu, za co został wykluczony z prac parlamentarnych (Suchodolska, Zbieg, 2022). Postawa ta, jako pełna antyteza konformizmu, była ujemnie skorelowana ze skutecznością prawa we wszystkich jej wymiarach i odmianach.

Ostatnia grupa wśród osób nieprzestrzegających normy to osoby przyjmujące strategię maseczkowego „pasażera na gapę” (Jakubowski, Kuśmierczyk, 2007). Osoby te nie zgadzają się na ponoszenie jakichkolwiek kosztów indywidualnych związanych z realizacją normy (choćby był to dyskomfort związany z noszeniem maseczki), jednocześnie nie mają nic przeciwko temu, aby inni takie koszty ponosili. Specyfika tej grupy polega na tym, że ambiwalentnie traktuje ona celowość wprowadzanych regulacji: z jednej strony nie jest przekonana do skuteczności zakrywania ust i nosa w walce z epidemią (tym bardziej do skuteczności działań solidarnych), z drugiej strony natomiast wie doskonale, że ewentualne korzyści (bezpieczeństwo epidemiologiczne) wypracowane przez innych

w czasie pandemii negatywiści na znak protestu przeciwko rządzącym nie zakrywali ust i nosa w miejscach publicznych, w Szwecji natomiast – gdzie przez pewien czas miasta wręcz zabraniały zakrywania ust i nosa – brak zaufania do władzy mógł manifestować się ostentacyjnym noszeniem maseczek w miejscach publicznych (Mazur-Puchała, 2021).

²¹ Trafnie postawę tę oddaje wypowiedź: „Jak przyjeżdża do nas teściowa, a ona leciwa jest już, to ja z żoną nawet w domu noszę maseczkę, żeby się od nas nie zaraziła. Ale jak jesteśmy na zewnątrz, to nie nosimy. Niech sobie nie myślą, że taki minister czy premier może nami sterować”. (Respondent M.M., wywiad nr 28).

²² „Jedyny jakiego słucham to Grzegorz Braun. On tylko mówi prawdę: że wymyślili sobie jakąś pandemię, żeby ludzi szczepić jak bydło, bo konkretny pieniądze z tego będą miały. [...] I chcieliby nas wszystkich pozamykać i wypuszczać tylko w te miejsca, które oni wskażą. [...] No i jeszcze mamy się ubierać, tak jak oni chcą. Bo ta maska na twarz to według prawa tylko część ubioru jest, nic innego. Nawet Braun o tym mówił”. (Respondent P.N. – wywiad nr 25). Prawdopodobnie respondent nawiązywał do wypowiedzi G. Brauna, w której pytany o to, dlaczego nie nosi maseczki „poseł Konfederacji stwierdził, że »nie ma w Polsce prawa, które pozwalałoby jakiegokolwiek władzy rozstrzygać o detalach ubioru obywateli Rzeczypospolitej«” (Suchodolska, Zbieg, 2022).

również ich nie ominą – będą oni korzystać z niego na tych samych zasadach, jak pozostali. W przeciwieństwie do przedstawionych wyżej typów postaw, w przypadku tej grupy trudno (samym respondentom również²³) jednoznacznie określić czy interpretują oni bezpieczeństwo zdrowotne w kategoriach dobra wspólnego czy interesu publicznego; postawę tę charakteryzuje „moralnie nieuzasadnione roszczenie korzyści” (Trachalski, 1999, s. 79). „Masaczkowi gapowicze” – w przeciwieństwie do wcześniej opisywanych grup – nie odrzucają więc tej normy *en bloc*, lecz sami „zwalniają się” z jej przestrzegania. Postawa ta jest ujemnie skorelowana ze wszystkimi odmianami faktycznej skuteczności prawa, jednak szczególnie mocno rezonuje negatywnie z faktyczną skutecznością psychologiczną i faktyczną skutecznością socjalizacyjną.

Podsumowanie

Czas pandemii COVID-19 był niewątpliwie czasem wyjątkowym zarówno w Polsce, jak i na świecie. Z jednej strony tempo, zakres i złożoność zmian, które objęły wszystkie wymiary rzeczywistości społeczno-politycznej sprawiły, że obywatele znaleźli się w całkowicie nowych okolicznościach życia prywatnego i publicznego. Z drugiej jednak strony, w tę nową rzeczywistość wkraczał podmiot, którego dyspozycje poznawcze oraz reguły działania i myślenia (Bourdieu’owski habitus) były stare – ukształtowane przed pandemią. Sytuacja taka stworzyła badaczom wyjątkową możliwość analizy dynamiki postaw społecznych, w tym szczególnej jej odmiany – postaw wobec prawa. W myśl przyjętych roboczo założeń postawy te są skorelowane ze skutecznością prawa, zatem badając poszczególne składowe postaw (poznawczą, afektywno-ocenną i behawioralną), jakie obywatele przyjmują wobec nowej normy, możemy wysnuć ostrożne wnioski dotyczące czynników sprzyjających lub utrudniających realizację celów założonych przez prawodawcę.

W świetle przywoływanych w niniejszym artykule badań jakościowych założenie to okazało się słuszne, gdyż zmienne takie jak: sposób rozumienia przez respondenta istotnych wartości konstytucyjnych (kategorii „dobra wspólnego”, „interesu publicznego”, „zdrowia publicznego”), stopień świadomości prawnej, stosunek do rządzących (prawodawcy), podatność na informacje medialne (w tym komunikaty formułowane w mediach przez rządzących), podatność na wpływ otoczenia społecznego, wreszcie ugruntowane wcześniej uwarunkowania behawioralne i zdrowotne – wszystkie te elementy miały przełożenie na (nie)przestrzeganie przez podmiot nakazu noszenia maseczek w miejscach publicznych.

Chociaż przeprowadzone i przywoływane w artykule badania jakościowe, z uwagi na swój ograniczony zakres podmiotowy²⁴ nie uprawniają do konstruowania na ich podsta-

²³ „U nas na osiedlu to same »bociany« [...], to znaczy ci, co maseczki nosili bez [zakrywania – M.K.] nosa. Ja też tak noszę, chociaż częściej mam ją na szyi przewieszoną. Nikt mi nie powie, że nie mam jej na sobie, a przynajmniej nie duszę się, nie pocę. Od tego czy ja będę miał t[ę] maseczkę czy nie [na twarzy – M.K.] ludzkość nie wyzdrowieje. [...] A jak inni chcą, to mogą ją nosić – proszę bardzo”. (Respondent U.B., wywiad nr 10).

²⁴ W niniejszym artykule świadomie i konsekwentnie unikano wniosków dotyczących procentowego udziału poszczególnych postaw w ogólnym wachlarzu postaw społecznych, gdyż nie taki był

wie nazbyt szerokich konkluzji, pozwalają jednakże na ostrożne formułowanie pewnych istotnych badawczo wniosków.

Przed wszystkim historia recepcji społecznej prawnego nakazu zakrywania ust i nosa skłania do wniosku, że w polskim społeczeństwie dominują postawy antylegalistyczne. Zróżnicowane formy ekspresji tychże postaw, wynikające z opisanych wyżej odmiennych motywacji i uwarunkowań behawioralnych sprawiają, że wspólnym mianownikiem łączącym maseczkowego nonkonformistę, kontraformistę, oportunistę, „pasażera na gapę”, eskapistę (przekonanego o stanie anomii) i – paradoksalnie – „obrońcę praworządności” był sprzeciw wobec analizowanej normy. Jednakże sprzeciw ten był skutkiem działań podjętych wcześniej przez prawodawcę; działań, które utrudniły lub wręcz uniemożliwiały realizację analizowanej normy: chaos wynikający z przyjętego sposobu implementacji normy przesądził o jej nieskuteczności proceduralnej; ignorowanie uwarunkowań behawioralnych adresata normy uniemożliwiło realizację skuteczności psychologicznej i socjalizacyjnej, a formułowanie niezrozumiałych (nierzadko sprzecznych) komunikatów medialnych przez rządzących utrudniło realizację faktycznej skuteczności behawioralnej i skuteczności finalistycznej.

W świetle powyższego przestaje dziwić fakt, że w rozpatrywanej próbie badawczej nie odnotowano ani jednego przykładu postawy *stricte* legalistycznej, czyli takiej, która przejawia się przestrzeganiem normy tylko z uwagi na autorytet i prestiż prawa (Kwaśniewski, 2014, s. 383)²⁵. Wyraźnie obecna była natomiast postawa sprzeciwu wobec niekonstytucyjnego ograniczenia praw i wolności jednostki, co określić można jako swoisty „legalizm *a rebours*” – z szacunku dla prawa podmiot postanawia go nie przestrzegać. Dodatkowo, postawa konformistyczna, która generalnie zakładała przestrzeganie nakazu używania maseczek, okazała się wyjątkowo niestabilna i podatna na zmianę pod wpływem obserwacji otoczenia społecznego i trudnych doświadczeń z tym związanych. Jeśli więc podmiot deklarował zmianę postawy w trakcie obowiązywania nakazu, to fluktuacja ta polegała na rezygnacji z przestrzegania analizowanej normy, a nie odwrotnie – na przyjęciu postawy konformistycznej.

Jakkolwiek te trzy wątki krystalizujące się w świetle przedstawionych badań (zanik legalizmu w „czystej” (Mertonowskiej) postaci, „legalizm *a rebours*” oraz rezygnacja z konformizmu) wymagają dodatkowego kompleksowego rozpoznania empirycznego, antylegalizm Polaków jest tezą uzasadnioną i silnie osadzoną empirycznie, nie tylko w wąskim kontekście badań nad pandemią. Teza ta wpisuje się bowiem w szerszy i bardziej wnikliwy obraz wiedzy o stosunku Polaków wobec prawa, jaki wyłania się z imponującego dorobku naukowego polskich teoretyków i socjologów prawa od co najmniej II połowy XX wieku. Istotę tego obrazu sprowadzić można do konstatacji, że

założony cel badawczy. Chociaż rozkład opinii w badanej próbie kształtował się podobnie, jak w przywoływanych w tekście badaniach CBOS oraz badaniach SWPS, ani jakościowy charakter badań, ani stosunkowo wąski (lecz nadal spełniający wymogi reprezentatywności) zakres podmiotowy – pomimo zastosowanej procedury triangulacji metod – nie pozwala na bezpośrednią transpozycję uzyskanych wyników z badań ilościowych na jakościowe (por. Maj, Skarżyńska, 2020; Cybulska, Pankowski, 2020; Pankowski 2020).

²⁵ Tak pojmowana grupa legalistów „wymykała” się również analizie w przywoływanych badaniach ilościowych. Stanowi więc dla badaczy nadal interesujące wyzwanie badawcze, które mogłoby uzupełnić wcześniej podejmowane badania na ten temat legalizmu (Jakubowska-Braniecka, 1999, s. 357 i n.).

„nie najlepsze samopoczucie Polaków oraz ich krytyczne poglądy na prawo są trwałymi elementami ich społecznej samowiedzy” (Kojder, 1999, s. 529).

Osadzając zatem prezentowane badania w szerszej ramie dotychczasowych ustaleń (empirycznych i teoretycznych) dostrzeżemy, że przedstawiony wachlarz postaw wobec nakazu noszenia maseczek jest elementem zaskakująco komplementarnym z wcześniejszym obrazem. Jeden z twórców tego obrazu pisał, że „wraz z wprowadzeniem w 1989 roku [...] »demokratycznego państwa prawnego« spodziewano się dramatycznych zmian w postawach wobec prawa, tymczasem porównanie wyników z połowy lat dziewięćdziesiątych z wynikami uzyskanymi przez Podgóreckiego w 1964 roku wskazało na dramatyczny brak różnic” (Kurczewski, 20007, s. 35). Parafrazując konstatację Jacka Kurczewskiego można by dodać, że wraz z wybuchem pandemii SARS-CoV-2, kiedy zachodziły dramatyczne zmiany we wszystkich wymiarach rzeczywistości społecznej, w postawach Polaków wobec prawa, ale również w postawie prawodawcy wobec stanowionego prawa, odnotowano ponownie „dramatyczny brak różnic”.

Author Contributions

Conceptualization (Konceptualizacja): Małgorzata Kołodziejczak

Data curation (Zestawienie danych): Małgorzata Kołodziejczak

Formal analysis (Analiza formalna): Małgorzata Kołodziejczak

Writing – original draft (Piśmiennictwo – oryginalny projekt): Małgorzata Kołodziejczak

Writing – review & editing (Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie): Małgorzata Kołodziejczak

Competing interests: The author have declared that no competing interests exist
(Sprzeczne interesy: Autor oświadczył, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy)

Bibliografia

- Badora-Musiał K. (2020), *Wymogi i nakazy dotyczące noszenia masek ochronnych*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie”, nr 2.
- Bosek L. (2021), *Stan epidemii – aspekty konstytucyjne i prawnoporównawcze*, w: *XXII Konferencja Wydziałowa. Prawo w czasie pandemii Covid-19*, Wydawnictwo UW, Warszawa, <https://wpia.uw.edu.pl/uploads/media/604b37ae30c6d/program-12-03.pdf>, 15.10.2024.
- Borucka-Arctowa M. (1982), *Założenia badawcze oraz przyjęte metody i techniki badań*, w: *Spoleczne poglądy na funkcje prawa*, red. M. Borucka-Arctowa, Ossolineum, Wrocław.
- Borucka-Arctowa M. (1967), *O społecznym działaniu prawa*, PWN, Warszawa.
- Brożek B. (2015), *Emocje jako fundament prawa. Uwagi o teorii Leona Petrażyckiego*, w: *Naturalizm prawniczy. Stanowiska*, red. B. Brożek, K. Eliaż, Ł. Kurek, J. Stelmach, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Brożek B. (2021), *Umysł prawniczy*, Copernicus Center Press, Kraków.
- Cybulska A., Pankowski P. (2020), *Polak w maseczce lub bez maseczki*, 110/2020, CBOS, Warszawa, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty_tekst.php?id=6151, 15.02.2024.

- Denzin N. K., Lincoln Y. S. (2009), *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, w: *Metody badań jakościowych*, tom 1, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, PWN, Warszawa.
- Florczak-Wątor M. (2020), *Niekonstytucyjność ograniczeń praw i wolności jednostki wprowadzonych w związku z epidemią COVID-19 jako przesłanka odpowiedzialności odszkodowawczej państwa*, „Państwo i Prawo”, nr 12.
- Garlicki L. (2000), *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa.
- Grabowska M. (2023), *Nakaz noszenia maseczek jako ograniczenie swobód konstytucyjnych w świetle orzecznictwa sądów powszechnych*, w: *Postpandemiczna rzeczywistość. Jak koronawirus zmienił świat?*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Grabowska+M.%2C+%282021%29+Nakaz+noszenia+maseczek+jako+ograniczenie+swob%C3%B3d+konstytucyjnych+w+%C5%9Bw%C5%9Bwietle+orzecznictwa+s%C4%85d%C3%B3w+powszechnych>, 3.02.2024.
- Holmes O. W. (1881), *The Common Law*, American Bar Association, Chicago.
- Izdębski H. (2010), *Refleksje o skuteczności prawa*, w: *Skuteczność prawa. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 27 lutego 2009 r.*, red. T. Giaro, Liber, Warszawa.
- Jakubowska-Branicka I. (1999), *Autorytet prawa. Analiza danych z badań porównawczych w państwach starych i nowych demokracji*, „Prace Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych UW”, nr 2.
- Jakubowski R. M., Kuśmierczyk P. (2007), *Wytwarzanie dóbr publicznych a problem „jazdy na gapę”*, w: *Własność i kontrola w teorii i praktyce*, red. B. Polzakiewicz, J. Boehlke, cz. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kojder A. (1999), *Prawo w opinii Polaków w pierwszej dekadzie III RP*, „Prace Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych UW”, nr 2.
- Kurczewski J. (2007), *Prawem i lewem. Kultura prawna społeczeństwa polskiego po komunizmie*, „Studia Socjologiczne”, nr 2.
- Kunysz J. (2014), *Skuteczność prawa (zagadnienia wybrane)*, „Administracja: teoria, dydaktyka, praktyka”, vol. 35, nr 2.
- Kwaśniewski J. (2014), *Prestiż prawa*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa, s. 382–385.
- Maj K., Skarżyńska K. (2020), *Społeczeństwo wobec epidemii Raport z badań*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa, https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/Badanie-spo%C5%9Beczenstwo-wobec-epidemii_fin.pdf.
- Mazur-Puchała A. (2021), *Szwedzkie miasta zabraniają noszenia maseczek. Dlaczego?*, <https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-na-swiecie,szwecja-i-maseczki--wladze-nie-pozwalajajich-nosic,artykul,90333908.html>, 5.02.2024.
- Merton R. (2002), *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, PWN, Warszawa.
- Miński R. (2017), *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, vol. 13, nr 3.
- Nowak S. (1985), *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Pałęcki K. (2003), *Prawoznawstwo. Zarys wykładu. Prawo w porządku społecznym*, DIFIN, Warszawa.
- Pankowski K. (2020), *Postawy wobec epidemii koronawirusa na przełomie maja i czerwca, 73/2020*, CBOS, Warszawa, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_073_20.PDF, 2.02.2024.
- Pawińska M., Zyzik R. (2021), *Pandemia jako wyzwanie behawioralne*, „Policy Paper”, nr 1, P. Śliwowski, A. Wincewicz (współpr.), Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa.
- Pecyna M. (2020), *Odpowiedzialność odszkodowawcza Skarbu Państwa za ograniczenia praw i wolności w czasie epidemii COVID-19*, „Państwo i Prawo”, nr 12.
- Petrażecki L. (1959), *Wstęp do nauki o prawie i moralności*, PWN, Warszawa.

- Petrażecki L. (2002), *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Pieniążek-Osińska B. (2020), *Policja wystawiła 13 tys. mandatów za brak maseczki*, Polityka Zdrowotna, 10.06.2020, <https://politykazdrowotna.com/artykul/ile-mandatow-za-brak-maseczki-wystawila-policja-n830018>, 10.10.2024.
- Postanowienie z dnia 3 czerwca 2020 r. Sądu Rejonowego w Kościanie, sygn. Akt II W 71/20.
- Rączka K. (2010), *Otwarcie konferencji*, w: *Skuteczność prawa. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 27 lutego 2009 r.*, red. T. Giaro, Liber, Warszawa, s. 13.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 19.04. 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 697 ze zm.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 1758 ze zm.
- Rybka M., Kołodziejczak M., Świerkowska D., Wiatrowski P., Wrześniewska-Pietrzak M., Wyszyński J., Zagórska K. (2021), *COVID-19 – Czarna seria ciągle trwa. Medialny obraz i jego oddziaływanie społeczno-polityczne. Raport*, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.
- Sokolewicz W., Zubik M. (2016), *Komentarz do art. 1 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Starzewski Ł. (2020), *Nakaz noszenia maseczek wprowadzono niezgodnie z zasadami. Apel RPO do premiera, by było to zgodne z Konstytucją*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/-rpo-do-premieranakaz-maseczek-wprowadzono-niezgodnie-z-zasadami#:~:text=Apel%20RPO%20do%20premiera%2C%20by%20by%20je%20%82o%20to%20zgodne%20z%20Konstytucja%20C4%85,-Data%3A&text=-%20Nawet%20je%20%BCeli%20mamy%20w%C4%85tliw%C5%9Bci%20co,Adam%20Bodnar,15.11.2024>.
- Stefaniuk M. E. (2011), *Skuteczność prawa i jej granice*, „Studia Iuridica Lublinensia”, nr 16.
- Suchodolska M., Zbieg A. (2022), *Żegnajcie, maseczki! Obowiązek zasłaniania nosa i ust zniesiony*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1129621%2Czegnajcie-maseczki-obowiazek-zaslania-nosa-i-ust-zniesiony.html>, 17.10.2024.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków.
- Świda-Ziemia H. (2009), *Spoleczno-kulturowa geneza charakteru i funkcji przekonań*, w: *Przekonania w życiu jednostek i grup społecznych*, red. A. Cislak, K. Henne, K. Skarżyńska, Academica SWPS, Warszawa.
- Trachalski K. (1999), *Hazard moralny jako problem w gospodarce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Trociuk S. (2021), *Prawa i wolności w stanie epidemii*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Turska A. (2010), *Dyskusja*, w: *Skuteczność prawa. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 27 lutego 2009 r.*, red. T. Giaro, Liber, Warszawa.
- Ustawa z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz. U. 2019, poz. 1239 ze zm.
- Ustawa z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz. U. 2020, poz. 1842 ze zm.
- Ustawa z 28.10.2020 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19, Dz. U. 2020, poz. 2112 ze zm.
- Wilczyńska A. (2009), *Interes publiczny w prawie stanowionym i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Handlowego”, nr 6.
- Woźniak M. (2017), *Interes publiczny i dobro publiczne w prawie administracyjnym na tle konstytucyjnej zasady dobra wspólnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 4.

- Wronkowska S., Ziemiński Z. (1997), *Zarys teorii prawa*, Ars Boni et Aequi, Poznań.
- Wronkowska S. (2001), *Kryteria oceny prawa*, w: *Przemiany polskiego prawa (lata 1989–1999)*, red. E. Kustra, UMK TORUŃ, Toruń.
- Wróblewski J. (1980), *Skuteczność prawa i problemy jej badania*, „Studia Prawnicze”, nr 1–2.
- Wróblewski J. (1988), *Sądowe stosowanie prawa*, PWN, Warszawa.
- Wystąpienie RPO z 20.05.2020 r., V.7018.275.2020.GH, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/korona-wirus-rpo-nakaz-zakrywania-ust-nosa-niezgodny-z-zasadami-tworzenia-prawa>, 28.12.2024.
- Zdziennicki B. (2010), *Tradycje badań nad skutecznością prawa na Wydziale Prawa i Administracji UW*, w: *Skuteczność prawa. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 27 lutego 2009 r.*, red. T. Giaro, Liber, Warszawa.
- Zieliński M. (1998), *Wyznaczniki reguł wykładni prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 3–4.

Legal and Extralegal Factors Determining the Effectiveness of Law the Case of Mask-Wearing Regulations – Selected Aspects

Summary

The aim of this article is to present the legal and extralegal factors that determine the effectiveness of a legal norm. The subject of analysis is the legal obligation to wear medical masks, i.e., the mandate to cover the mouth and nose in public places. This requirement was in force in Poland during the COVID-19 pandemic from October 10, 2020, to March 28, 2022, and sparked considerable controversy among the public. Poles adopted various strategies and social attitudes towards this obligation, raising the need to answer the question of what factors underpinned the adoption of specific social strategies and how these attitudes influenced the effectiveness of the analyzed legal norm.

Qualitative research in the form of in-depth interviews, supplemented by quantitative research conducted by CBOS, led to the conclusion that differences in adopted attitudes stemmed from varying hierarchies of values, different understandings of public health protection, diverse interpretations of the concepts of “common good” and “individual interest,” attitudes towards the government and the state as an institution, and, finally, different sensitivities to social pressure. It was also found that different attitudes towards mask-wearing influenced various dimensions of legal effectiveness—some were correlated with procedural effectiveness, while others were linked to the factual effectiveness of the norm.

Key words: coronavirus, COVID-19, face masks, legal effectiveness, legal policy, legal culture of society